

חלונות בית הכנסת, בהלכה ובמנהג אשכנז

א. מקור חיוב עשית חלונות בביהכ"נ. ב. שיטות הראשונים.
ג. קושיית המהר"י אבוהב. ד. זכויות החלונות. ה. צורת
הזיגוג. ו. ענין י"ב חלונות. ז. ביהכ"נ צריך אור גדול

א. מקור חיוב עשית חלונות בביהכ"נ

בגמ' ברכות (לד ע"ב) איתא: "אמר רבי יוחנן אל יתפלל אדם אלא בבית שיש שם חלונות, שנאמר (דניאל ו, יא) וכווין פתיחן ליה בעליתיה נגד ירושלם", ע"כ.¹ ונפסק כן ברמב"ם (הל' תפילה פ"ה ה"ו) ובטוש"ע (או"ח סי' צ סי' ד). ואין מכאן מקור לעשית חלונות בבית הכנסת דווקא, אלא דין כללי להתפלל במקום שיש חלונות. ואפילו קצת משמע שזה בעצם דין ביחיד שמתפלל, ממה שכתוב 'אל יתפלל אדם' לאפוקי ציבור (וכן דייק בשו"ת זכרון יהודה² ס"ס סג, וברש"ש ברכות לא ע"א). ובאמת פסק כן הרמב"ם בשו"ת פאר הדור (סי' קמא) לשואל שראה "כמה מקומות יתפללו בהם ואין בהם חלונות", וז"ל הרמב"ם: בתי כנסיות והמקומות המיוחדים לתפלת הצבור אין צריך בהם חלונות. אמנם דברי רבי חנינא ביחיד שמתפלל בביתו כמו שהיה מתפלל דניאל ע"ה שיתפלל בכוונה כאילו חלון פתוח לאויר והוא עומד כנגד ירושלם ולא יפסיק לו שום גדר ולא שום דבר, דכונתו במימרת חלונות שיפסיק וירחיק מחשבות לבו ואין ספק שכונתו דוקא על שיתפלל בכוונה גדולה. עכ"ל.

ובטעם הדבר שדין זה רק ביחיד המתפלל מסביר הפרי מגדים (שם, א"א סי' ד), שתפילת הרבים אינה צריכה לזכויות כל כך ומקובלת. ועי' בשו"ת אגרות משה (או"ח ח"ב סי' כו) שהרמב"ם פסק לטעמיה ההלכות הם דוקא נגד ירושלם, שהוא לזכור זכות ירושלים ובית המקדש ביותר שלזה אין צורך לתפילת הרבים. וכן הרמב"ם בהל' תפילה והטור הביאו דין זה סתם. ומה שכתב רבי יוסף ליברמן בספר "משנת יוסף" על הל' ביהכ"נ (עמ' יט) שכפי הנראה חזר בו הרמב"ם, שבאותה הלכה מזכיר ביהכ"נ, אינו מוכרח כלל, שהרמב"ם סידר שם כל ההלכות שקשורות לתיקון המקום לתפילה, הן ליחיד והן לציבור. ובכלל לא מצאנו בראשונים מי שאמר במפורש שדין זה נוהג גם בביהכ"נ.

וגם בשו"ע (או"ח סי' צ סעי' ד) כתב רק "טוב שיהיה בבית הכנסת י"ב חלונות". משמע שכל חיוב עשיית חלונות בביהכ"נ רק אגב הענין של י"ב חלונות ולא נלמד מהגמרא בברכות. אמנם הלבוש, אף על פי שהביא ענין הי"ב חלונות רק בשם יש אומרים, כתב וז"ל: וצריך שיהיו

1 ומה שהובאה מימרא זו גם בדף לא ע"א, כנראה אין שם מקומה (עי' בדקדוקי סופרים).

2 מרבי יהודה גרינוולד חתן ר"י סופר בן מרן החת"ס.

לבית הכנסת חלונות פתוחים נגד ירושלים, עכ"ל. היינו שלשיתנו מכל מקום צריך לעשות חלונות. וכן הסכים עמו הפרי מגדים בסוף דבריו, רק שלפיו בתפילת יחיד יש יותר צורך לחלונות. וכן פסק במשנה ברורה (סי' צ, ס"ק ח), רק שמתחשב גם בשיטת הפרי מגדים, וז"ל: ואפילו בבהכ"נ כשמתפלל עם הציבור נכון ליזהר בזה לכתחילה. עכ"ל.

ב. שיטות הראשונים

בטעם הדבר להתפלל במקום שיש בו חלונות מצאנו כמה שיטות בראשונים. רש"י³ "שגורמין לו שיכוין לבו שהוא מסתכל כלפי שמים ולבו נכנע". וכן הלשון בפסקי הרי"ד, ומבואר בפירושי ריבב"ן⁴: "מתוך שרואה הרקיע שהוא מקום השכינה יכוין לבו בתפילה". תלמידי רבינו יונה⁵ "אפשר לומר שהטעם הוא מפני שע"י ראיית האור תתישב דעתו יותר ויכול לכוין כראוי. אי נמי: ר"ל שיהיו פתוחין חלונות כנגד המזרח כדאיתא בקרא נגד ירושלים מפני שע"י ההבטה הזאת יכוין בתפלתו יותר ותהיה תפלתו רצויה ומקובלת. מפי מורי הרב נר"ו". טעם זה של תלמידי ר"י הביאו גם בשיטמ"ק ובריטב"א. מאירי⁶: "ר"ל שישא עיניו למרום וכו'. וכלל הדברים שישתדל להיות תפלתו בכונה יתירה". רמב"ם⁷: "וצריך לפתוח חלונות או פתחים כנגד ירושלים כדי להתפלל כנגדן". וכן כתב בשו"ת פאר הדור, סי' קמא.⁸ ואגב צריך להבין מה כוונת הרמב"ם במה שכתב "חלונות או פתחים". רשב"א⁹: "הכוונה להם ז"ל בזה שהדבר המונח לעיני האדם מכוון אליו יותר, כדרך שעשה דניאל שפתח חלונות בבית תפלתו נגד ירושלים שעליה היה מתפלל, שתהיה כוונתו יותר קשורה בה ודבקה במי ששכן שמו בה שאליו היה מתפלל. וככה המתפלל וחלונות פתוחות לו במקום תפלתו לראות משם השמים יתבונן מגדולתם בגדולת האדון יתברך, כאומרם 'השמים מספרים כבוד א-ל' (תהלים יט, ב). ואז יכוין יותר בשבחי יתברך ותהיה תפלתו ושבחיו יותר מכוונים, וכמו שכתוב (שם ח, ד) 'כי אראה שמיך' וגו'". פסקי תוספות: יש ליזהר לכתחילה להתפלל בבית שיש בו חלונות לצד מזרח כדי לישא עיניו בכל פעם שמזכיר השם כנגד החלונות, ואם אי אפשר ליזהר בכך יתפלל על כל פנים בבית שיש בו חלונות בצפון או דרום כדי שיוכל לצדד לישא עיניו למעלה, עכ"ל.

3 ברכות לד ע"ב.

4 שם.

5 ברכות סוף פרק חמישי.

6 שם.

7 הל' תפילה פ"ה ה"ו.

8 בתרגום מהמקור בשפה הערבית יש שינויים משמעותיים, ומשום כך אין טעם להביא כאן את לשון הרמב"ם, כל הנוסחאות הובאו ב'פאר הדור' בעריכת רבי דוד בהר"ע יוסף שליט"א.

9 חידושי הרשב"א, אגדות הש"ס, ברכות שם.

יש כמה נפק"מ בין השיטות:

לפי הפירוש הראשון של תלמידי ר"י בכלל לא צריך חלונות, כל זמן שיש אור טוב (או אור טוב, לפי הגרסה בבית יוסף¹⁰). ובודאי שאין צורך בחלונות כנגד ירושלים (ב"ח, פרי מגדים). לפי רש"י ופסקי תוס' (ואולי גם מאירי ורשב"א) צריך חלונות כנגד ירושלים רק לכתחילה, שהרי כן כתוב בגמ', אבל עיקר הדבר שיכול להסתכל כלפי שמים. אבל לפי רמב"ם ופי' ב' של תלמידי ר"י צריך חלונות נגד ירושלים דווקא, ואם כן אין עדיפות למקום בו החלונות פונים לכיוון אחר על פני מקום שאין בו חלונות כלל (פרי מגדים). אבל הטור הבין גם בדעת רש"י שצריך חלונות נגד ירושלים דווקא. וכן הב"י (סי' צ) משהו שיטת רש"י ורמב"ם. ועיין בערוך השולחן¹¹ שהבין שיש נפק"מ בין שיטות רש"י ורמב"ם, אבל עדיף לקיים שניהם: "דהכל אחד, דכשיסתכל כלפי שמים כנגד ירושלים יותר יכוין ולבו נכנע". ועוד נפק"מ חידש בשו"ת אגרות משה (או"ח ח"ב סי' כו) וז"ל: אך אולי רק הרמב"ם לטעמיה דהחלונות הם דוקא נגד ירושלים שהוא לזכור זכות ירושלים ובית המקדש ביותר, שלזה אין צורך לתפילת הרבים ולא לטעם רש"י שלהכנעה אין חילוק. עכ"ל. דהיינו שלפי שיטת הרמב"ם לא צריך חלונות בביהכ"נ, כמו שבאמת פסק בשו"ת פאר הדור. אבל לשיטת רש"י, וכן לפי השיטות שטעם הדבר שיכוון היטב, צריך חלונות גם בביהכ"נ. אבל למעשה הסתפק האגר"מ אם "מעלת יתרון ההכנעה" היא אולי גם כן רק ביחיד. ועיקר הנפק"מ בזה אם הענין להתפלל במקום נמוך משום הכנעה נוהג רק ביחיד או גם בש"ץ וציבור שמתפלל. ואכמ"ל.

באחרונים הסבירו על דרך השיטות האלה. ונביא כאן כמה פירושים שיש בהם תוספת ביאור: לבוש: "וצריך שיהיו לבית הכנסת חלונות פתוחים כנגד ירושלים... אשר שם השכינה, שעל ידי כך לבו נכנע לשמים ומתכוין יותר ותהיה תפלתו רצויה ומקובלת". מהרש"א¹²: "באין חלונות הוי ליה מקום סתום, כאלו אין משם מקום לתפלתו לעלות". באור הגר"א¹³: "האדם המביט לשמים יכנס בו יראת שמים דהיינו יראת הרוממות וזהו שאמרו 'לעולם יתפלל בבית שיש בו חלונות' שאם יתבטל מתפלתו יביט לשמים ויכנס בו יראת שמים".

וראה להלן (פרק ד: 'זכוכית החלונות'), שגם על פי הזוהר החלונות צריכים להיות נגד ירושלים, ועוד שיש טעם להתפלל דווקא בבית (ולא בשדה) כדי שהתפילות יעלו ממקום דחוק, דרך החלונות על שם הכתוב "מן המצר קראתי י-ה" (תהלים קיח, ה). ולפי הזוהר (פקודי רנא,

10 או"ח סי' צ"ה: "כתב רבינו הגדול מהר"י אבוהב ז"ל... פירשו תלמידי ה"ר יונה דטעמא דבית שיש בו חלונות אינו אלא כדי שיהא הבית מתוקן באויר טוב".

11 או"ח סי' צ סעיף ה-ו.

12 מהרש"א חידושי אגדות ברכות לד ע"ב.

13 הגר"א אמרי נועם ברכות לד.

א) בית כנסת לתתא לקבל בית כנסת דלעילא – בית כנסת דלעילא דאית ביה חלונות כמה דאמרן, הכי נמי לתתא.

יש עוד הברל בין ההסברים דלעיל, כפי שמביא הכף החיים (סי' צ אות כ), וז"ל: "ונפקא מינה [אם] סומא צריך להתפלל בבית הכנסת שיש בו חלונות". עכ"ל. ולפי כל הטעמים על דרך הפשט שבראשונים, לסומא אין טעם להתפלל בבית הכנסת שיש בו חלונות (זולת הגירסה בב"י שצריך אויר טוב), אלא רק ליחיד לפי שיטת הרמב"ם.

ג. קושיית מהר"י אבוהב

בגמרא ביבמות ק"ה ע"ב איתא: "ר' חייא ור' שמעון בר רבי הוו יתבי, פתח חד מינייהו ואמר המתפלל צריך שיתן עיניו למטה שנאמר: יהיו עיני לבי שם כל הימים (מלכים-א ט, ג), וחד אמר עיניו למעלה [הגירסה בהגהות הב"ח: וחד אמר המתפלל צריך שיכוון את לבו למעלה] שנאמר: נשא לבבנו אל כפים (איכה ג, מא), אדהכי אתא ר' ישמעאל בר' יוסי לגבייהו אמר להו במאי עסקיתו, אמרו ליה בתפלה, אמר להו כך אמר אבא, המתפלל צריך שיתן עיניו למטה ולבו למעלה כדי שיתקיימו שני מקראות הללו".

ולפי זה פסק הרמב"ם (הל' תפילה פ"ה ה"ד): "נותן עיניו למטה כאילו הוא מביט לארץ", ובטור (סי' צה): "וצריך שיכוף ראשו מעט שיהיו עיניו למטה לארץ".

ועי' ברכינו יונה (ברכות כב ע"ב) טעם הדבר, וז"ל: שיחשוב בלבו כאילו עומד בשמים ויסיר מלבו כל תענוגי העולם הזה וכל הנאות הגוף... ולאחר שיגיע לזו המחשבה יחשוב ג"כ כאילו הוא עומד בביהמ"ק שהוא למטה מפני שעל ידי זה תהיה תפלתו רצויה יותר לפני המקום. עכ"ל. ובלבוש (סי' צה סעי' ב) פירש וז"ל: ויחשוב כאילו עומד בבית המקדש שנאמר בו 'והיו עיני ולבי שם כל הימים', ואנו מתפללין כנגד בית המקדש. ולכן צריך שיתן עיניו למטה כנגדו ונחשב כאילו אנו עומדין בו ומתפללין. עכ"ל. ובחדושי אגדות של המהרש"א פירש, וז"ל: משחרב בהמ"ק פליגי ודריש מכל הימים דאף בזמן הזה עיני ולבי גו' שהיא השכינה שם. והכי מפורש בירושלמי¹⁴ אמר רבי שמואל בר נחמני כו' משחרב בהמ"ק ה' בשמים כסאו, סלק שכינתו בשמים, ר"א בן פדת אומר בין חרב ובין לא חרב אינו זז ממקומו, שנאמר והיו עיני ולבי שם כל הימים [ע"כ הירושלמי]. ומאן דפליגי נמי הכא ואמר שיתן עיניו למעלה שנאמר נשא לבבנו וגו' אל א-ל בשמים, ירמיה אמרו לאחר החורבן, אבל בזמן שבית המקדש קיים לכולי עלמא עיניו למטה, ובא ר"י בר' יוסי ואמר פשרה ביניהם, עיניו למטה ולבו למעלה, רמז שעיקר שכינתו סילק לשמים אבל עיניו למטה כי לא סילק ממש שכינתו משם כי דעתו לבא עוד שם בבית המקדש בבנינו, לקיים מה שנאמר כל הימים. עד כאן תמצית דבריו.

ולפי שיטת כמה ראשונים (רש"י, פי' שני של תלמידי ר"י, מאירי, רשב"א, פסקי תוס')¹⁵

14 הובא בילקוט שמעוני מלכים א רמז קצה.

15 ואגב יש להקשות כן גם על הרמב"ם, לפי התרגום בספר מעשה רוקח ושו"ת פאר הדור הוצאת מקיצי נרדמים, סי' קמא.

קשה, מה ענין ההסתכלות דרך החלונות, והרי מצאנו שאסור להסתכל למעלה בשעת התפילה. וזה מלבד שיטת הזוהר (ח"ג רס ע"ב) שצריך לעצום את העיניים בשעת תפילה. וכבר הקשה המהר"י אבוהב על הטור, וז"ל: הנה יש לעיין האיך יסכים זה הענין עם מה שכתב הרב לקמן... שאמר שהמתפלל צריך שיתן עיניו למטה ולבו למעלה... ובפירוש אמר שטעם החלונות הוא כדי שישתכל כלפי שמים ולבו נכנע. וכבר ראיתי לתלמידי ר"י שמצד זאת הקושיא אמרו שהנה טעם החלונות אינו אלא כדי שיהא הבית מתוקן באויר טוב. אבל אינו נראה כלל. ויש לומר שמה שכתב "שיסתכל כלפי שמים" אינו רוצה לומר שיהיו עיניו תלויות למעלה כל זמן התפלה, אלא שעל דרך העברה הנה הוא מסתכל כלפי שמים ומיד יהיה לבו נכנע. עכ"ל. והביאו פירוש זה ('דרך העברה') המג"א (סי' צ ס"ק ד) וגם המ"ב (סי' צ ס"ק ח). וכן כתב הגר"א וז"ל: שאם יתבטל מתפלתו יביט לשמים ויכנס בו יראת שמים. והב"ח (סי' צה) גם תירץ קושיא זו, וז"ל: היינו שישתכל כלפי שמים כשיעמוד להתפלל מקמי שיתחיל בתפילה, אבל כשמתחיל צריך שיתן עיניו למטה. עכ"ל. וכן פירש הלבוש (סי' צה סעי' ב), וכן הביא המ"ב (סי' צה ס"ק ד).¹⁶ ובשו"ע לא הביא לשון הטור בשם רש"י (שיסתכל כלפי שמים), אלא רק כפירוש הרמב"ם שצריך חלונות נגד ירושלים כדי להתפלל כנגדן. ועי' במחצית השקל שם שעשה כן מכח קושית המהר"י אבוהב.

והנה עיקר הקושיא על הטור למה הביא בסי' צ שיטת רש"י שישתכל כלפי שמים, ובסי' צה פסק לפי הבנתו בגמ' שעניו למטה באופן הסותר את שיטת רש"י. אבל על רש"י אולי אין מה להקשות, כיון שהוא לשיטתו פירש הגמ' ביבמות בענין אחר, וז"ל: עיניו למטה – כלפי ארץ ישראל משום דשכינה התם קיימא כדכתיב והיו עיני ולבי שם. עכ"ל.¹⁷ דהיינו שלא יהיו עיניו למטה ממש, אלא כלפי השכינה של למטה, במקום בית המקדש. או שכוונתו שלא ישים עיניו למטה ממש, רק שלא יסתכל למעלה, ומילת "למטה" היא רק יחסית לאפוקי מלמעלה.¹⁸ וכן משמע בפשטות מהגמרא בברכות. ומה שפירש רש"י שם שישתכל כלפי שמים, לא לאפוקי מהפשט בגמ' שישתכל לכיוון ירושלים, אלא להוסיף שגם יסתכל כלפי שמים, וזה כעין פי' הערוך השלחן שישתכל "כלפי שמים כנגד ירושלים".

ושיטת הפסקי תוס' שיהיו חלונות במזרח כדי לישא עיניו בכל פעם שמזכיר השם אי אפשר להסביר לפי התירוץ הנ"ל. שבפשטות גם לפי המהר"י אבוהב אין היתר לישא עיניו בשעת תפילה, אלא רק כדי להחזיר הכוונה, כעין פי' הגר"א. אבל אם כוונת רש"י כפי מה שאמרנו, גם הפסקי תוס' לא סותר את הגמ' ביבמות.

16 ואגב צ"ב קצת למה לא הביא שני התירוץ בס"ק אחד.

17 עי' ברש"י מנהג אשכנז ח"ג ע' 231 שג"כ הבין כן כוונת רש"י בפשטות.

18 עי' גם בספר חסידים סו"ס יח, שהמסתכל למעלה בשעת תפילה המלאכים מלעיגים עליו וקורין אותו רישא דחזירי.

אבל עי' בגמ' ר"ה כו ע"ב מחלוקת תנאים אם שופר פשוט או כפוף, רש"י שם ד"ה כמה כתייף איניש, כתב וז"ל: בתפלתו פניו כבושין לארץ טפי עדיף משום והיו עיני ולבי שם, הלכך בראש השנה דלתפלה ולהזכיר עקידת יצחק בא בעינן פכופין ויובלות שהן לקרוא דרוור בעינן פשוטין, עכ"ל. וצ"ע.

ד. זכויות החלונות

ממה שנאמר בפסוק בדניאל (ו, יא) "וכווין פתיחן", משמע שהחלונות צריכים להיות פתוחים ממש (עי' מלבי"ם שם). וכן הבין המקור חיים (בעל שו"ת 'חוות יאיר'), וז"ל (סי' צ סעי' ד): ונראה שיהיו פתוחין שנאמר וכוין פתיחין... ופה [ק"ק וורמיישא] אינם פתוחים רק מראש חודש סיון עד שעומדין בימי הסליחות. עכ"ל. וכן פירש בשו"ת זכרון יהודה (סי' סג) וז"ל: ובאמת היה ראוי... שיהיה החלונות פתוחים... רק צריך לומר כיון שראוין לפתוח הוי כפתוחין כבר. עכ"ל. ובפרי מגדים (משב"ז סי' צ ס"ק ב) כתב: בליל יוה"כ פתלת ערבית אין לסגור החלונות בבית הכנסת בדפין מטעם לקבל ירושלים. עכ"ל. וכנראה שלא רצה להטריח את הציבור יותר מזה מחמת הקור, אבל אין הכי נמי שעדיף שהחלונות יהיו פתוחים ממש. ועיין גם בשלחן הטהור (סי' קנא סעי' ד) שיהיו פתוחין ממש.

אבל עיין בהגהות רעק"א (סי' צ סעי' ד) ממש להיפך, וז"ל (בשם הנזירות שמשון): בזוהר הקדוש פ' ויקהל משמע דלא יעמוד נגד חלון הפתוחה ויתפלל, רק שיהא חתום בזכויות, או יעמוד קצת רחוק מהחלון. עכ"ל. ולפי זה עדיף שלפחות החלונות בכיוון התפילה לא יהיו ראוין לפתיחה כלל.

ובמקור, הנזירות שמשון מביא דין זה בשם הזוהר פ' בשלח עמוד ק"ה. וכנראה כוונתו על מה שכתוב בזוהר על הפסוק "מכון לשבתך פעלת ה'", וז"ל: פקודא למבני מקדשא לתתא כגוונא דבי מקדשא דלעילא... והכי בי כנישתא אצטריך בכל תקוני שפירי למהוי כגוונא עלאה... וההוא בי מקדשא דליהוי ביה חלונות דכתיב "וכוין פתיחן ליה" (דניאל ו) כגוונא דלעילא. וע"ד כתיב "משגיח מן החלונות מציץ מן החרכים" (שה"ש ב). ואי תימא אפילו בחקלא בגין דרוחא להוי סליק, לא הכי. דהא אנן צריכין בית, לאשכחא בית לתתא כגוונא דבית עלאה... ותו דההוא צלותא וההוא רוחא אצטריך לסלקא ולנפקא מגו עאקו באורח מישר לקבל ירושלים. וע"ד כתיב "מן המצר קראתי י-ה" (תהלים קיח). דאצטריך אתר דחיק בעאקו לשדרא בגויה ההוא רוחא דלא יסטי לימינא ולשמאלא. ובחקלא לא יכיל קלא לשדרא ליה הכי. עכ"ל. ולע"ד אין זה אלא אסמכתא בעלמא, או שהתכוון הרע"א למקום אחר בזוהר שלא ראיתי.

ועיין גם בבן יהודע על הגמ' בברכות לד ע"ב דרוש נאה ולפיו אין צורך שהחלונות יהיו פתוחין ממש.

למעשה, צריך להבין את המציאות של החלונות שעליהם מדברים. עד שנת ה' תמ"ח (1688) לא הייתה אפשרות ליצור זכויות שטוחה, גדולה ושקופה. בנוסף לזה גם לפחות עוד מאה שנה אחרי זה הזכויות השקופה הייתה יקרה וגם יחסית שבירה. עד אז החלונות היו סגורים עם עור או בד פשתן שלא איפשר להביט החוצה וכמובן גם לא הכניס הרבה אור. בנוסף

לזה המסגרות היו בדרך כלל קבועות, בלי צירים לפתיחה קלה, ובחורף הרכיבו בנוסף לוחות עץ נגד הקור (ע"י מה שהובא לעיל מהפרי מגדים לגבי סגירת החלונות "בדפיץ"). לפי זה היו רק שני מצבים: בקיץ החלונות היו פתוחים ובחורף סגורים. וזו ההבנה במה שכותב המקור חיים, שנפטר בשנת תס"ב ובחיייו לא היו חלונות זכוכית, אלא בבתי תיפלה ששם היו מצויים כבר כשלוש מאות שנה ובכמה ארמונות. וכמובן שבתקופת הזוהר לא היו חלונות זכוכית כלל, וגם הזכוכית בתקופת רעק"א לא הייתה שקופה ממש בדרך כלל. וגם במה שרש"י פירש שיסתכל כלפי שמים צריך להסביר או שהחלון פתוח ממש ואז יכול להסתכל, או שרק רואה דרך העור או הבד שבתוך החלון את אור השמים, ואולי גוון כחול. וע"י ברש"י על החומש (בראשית ח: ו) שחלון (מהשורש "חלל") מטרתו להכניס אור (רש"י: "לצהר", וש"ח שם) ולא אמור להיות פתח או מקום להביט דרכו חוצה.

ה. צורת הזיגוג

בפשטות לפי הסוברים שטעם החלונות להסתכל דרכם, עדיף להשתמש בזכוכית שקופה. אבל לפי רמב"ם וסיעתו לא צריך, ואפילו יותר נכון שהזכוכית אטומה, כדי שלא ירימו את העיניים בשעת תפילה ולא יתכוונו. וכן כתב במפורש בשו"ת חת"ס (או"ח סי' כז), וז"ל: משום דלא יביטו הפנימיים לחוץ לרשות הרבים ויתבלבלו, דמהאי טעמא נוהגין לבנות חלונות שבבית הכנסת גבוה למעלה מקומת כל אדם שלא יביטו לחוץ ויתבלבלו. עכ"ל. ובשו"ת זכרון יהודה (סי' סג) גם הביא שיש תועלת בזה שלא יביטו מבחוץ.

וכן באמת מצאנו ברובם ככולם של בתי הכנסת באשכנז הישנים ואפילו הקטנים שבהם, שבנו את החלונות למעלה בגובה הקיר. אבל ע"י רש"ש ברכות (לא ע"א) שעדיף שהחלונות לא יהיו בגובה הקיר, וז"ל: ותמיהני על בהכ"נ של חברא דגמחש"א דפה עירינו שאין שם חלונות... וגם בבהכ"נ הגדולה המה למעלה בגובה הכותל, ורש"י פירש לקמן בסוף פרקין הטעם כדי שיהא מסתכל כלפי שמים, עכ"ל. ולא מצא לדבר ישוב אחר אלא שענין החלונות שייך יותר לגבי יחיד המתפלל ולא לבנין ביהכ"נ.

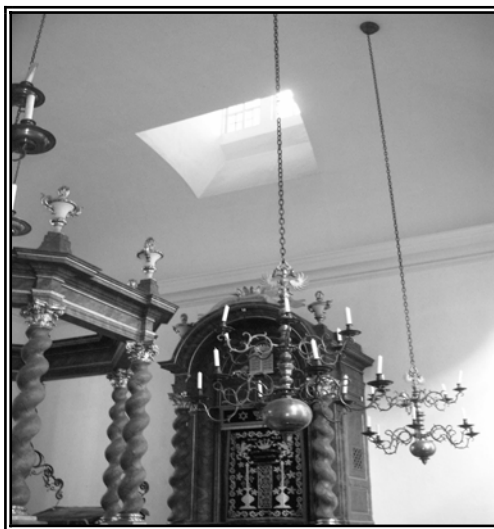
וראינו שהיום לא נזהרים בזה כ"כ אפילו במקום שהיה אפשר, וכנראה מצד חוסר ידיעה. ורבי יוסף ליברמן (משנת יוסף על הל' ביהכ"נ, עמ' יט) חידש מכח כל האמור שבמקום שלא בונים את החלונות בגובה הקיר, מכל מקום נכון לעשות את החלק התחתון מזכוכית אטומה ורק את החלק העליון מזכוכית שקופה¹⁹ כדי לקיים את שני הדינים: שלא יתבלבל בתפילה אבל שיהיה אפשרות להסתכל לשמים.²⁰ ולפי זה החלונות העיקריים שבכיוון התפילה יהיו מזכוכית שקופה. וכן הביא בשו"ת זכרון יהודה האמור, וז"ל: לפי זה אם היה החלון שלצד מזרח נעשה מזכוכית אחר שהוא דק שעל ידי זה היו יכולין להסתכל משם לשמים ונתקיים בזה וכוין פתיחן ליה, מול ירושלים, לא היה קפידה מטעם זה בשאר חלונות או היה נעשים גם מזכוכית עבה, עכ"ל.²¹

19 ואע"פ שאין ראייה לדבר אבל זכר לדבר מחלונות בית המקדש שהיו "שקופים אטומים" (מלכים-א ו, ד).

20 וכן נעשו החלונות בביהכ"נ 'קהילת אשכנז' בקרית ספר המתוכנן ע"י מחבר מאמר זה, ועוד בהרבה מקומות.

21 והיה נקרא בשם היהודים "מזרח פענסטער".

ובאמת מצאנו שבאשכנז מאוד הקפידו לעשות חלון במזרח דווקא, ואפילו במקומות שהדבר כמעט אי אפשר. ראיתי באנסבך (קהילה בצפון בוואריה, שבו רבי אליהו מונק ורבי פנחס כהן כיהנו כרבנים), שהקיר המזרחי נצמד בלי הפסק כלל לקיר הבנין הסמוך, וסידרו גגו של ה"ביהכ"נ בצורה מיוחדת כדי להכניס "מזרח פענסטער" [=חלון מזרחי] בשפועו של הגג.²² וגם המנהג היחודי של בתי הכנסת הישנים²³ באשכנז משנת ה'ר"נ בערך שבנו בכמעט כל הבתי כנסת חלון עגול בגובה הקיר (באמצע, מעל הארון הקדש), כנראה מקורו בזה. ואגב גם הכיתוב "דע לפני מי אתה עומד" היה בבתי כנסת הישנים תמיד בגובה שאפשר לראות מכל המקומות בביהכ"נ, בדרך כלל על הארון הקדש מעל הפרוכת. ולא כנהוג היום שנמצא על עמוד החזן כאילו שהדבר שייך רק לש"ץ,²⁴ ומעל הארון הקודש כותבים איזה פסוק שאין לו שייכות לכוונת התפילה. כך שהיו יכולים להסתכל לפני שמונה עשרה, או באמצע לעורר הכוונה, כלפי שמים להכנע לבם ועל הכתב המזהיר על ההכוונה הראויה למתפלל.

בית הכנסת באנסבך

למעלה: 'מזרח פענסטער' שנבנה בתכנון הנדסי מיוחד

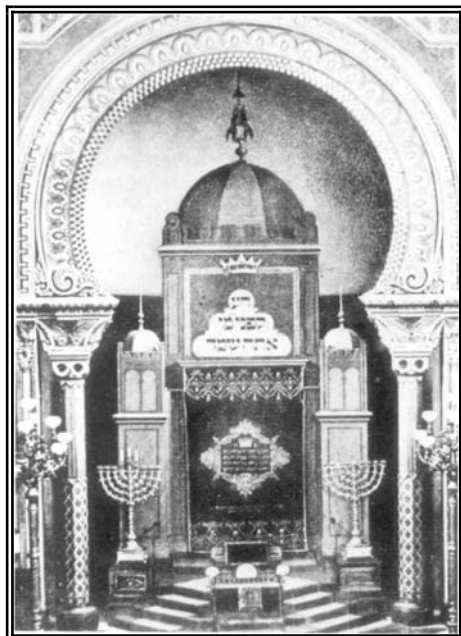
- 22 כנראה שהשלטון לא הרשה להם להגביה את כל הגג מעל גגות הבנינים הסמוכים.
- 23 ומה שמצאנו חלונות כאלה גם בבתי כנסת יותר ישנים, כגון וורמיישא, הדבר תוספת יותר מאוחרת. ואגב צ"ע איך פרצו חלקי הבניין כדי להוסיף חלונות מצד "בל תתוץ", ועוד שחלונות האלה כמעט לא מוסיפים אור ובפשטות אין הדבר נקרא לסתור על מנת לבנות (או"ח, סוס"י נב). וכנראה ראו בזה מעלה גדולה לצורך בית הכנסת, ואולי עשו ע"י מכירת חלק ביהכ"נ ע"י שבעה טובי העיר, וצ"ע.
- 24 וה'שויתי' הנהוג היום בכלל לא מצאנו בבתי כנסת הישנים באשכנז. ופשוט הדבר, שאין הדבר שייך לתפילה דווקא, ע"י במפרשים שם (תהילים טז, ח).

מבט לקיר מזרח של בית הכנסת בלויטרהאוזען (נבנה בשנת תקט"ו - 1755)
 בית כנסת טיפוסי באשכנז באותם ימים
 אלמימר (בימה) עם שמונה פינות וגג, הכיתוב 'דע לפני מי אתה עומד' במרום ארון הקודש
 סמוך לגג בוקע אור המזרח מבעד ה'מזרח פענסטער'

'מזרח פענסטער'
 בבית הכנסת 'פנחס שול' - פראג

‘דע לפני מי אתה עומד’

מימין: בית הכנסת ‘עדת ישורון’ של רש"ר הירש, בשיצנשטראסה – פרנקפורט דמיין
משמאל: בית הכנסת ‘עדת ישורון’ של רש"ר הירש, בפרידברגר אנלאגה – פרנקפורט דמיין

ו. ענין י"ב חלונות

מלבד עצם הדין שצריך חלונות במקום שמתפללים, ענין של שנים עשר חלונות בבית הכנסת הוא הדבר היחיד שמוזכר בשו"ע בעניינו. וז"ל זוהר (פקודי, רנא ע"א): אלין חלונות ואלין חרכים, קיימי כולהו לאחדא כל צלותין הסלקין מתתא לעילא ולאשגחא בהו ולאעלא לון קמי קודשא בריך הוא. ועל דא כל בית כנסת דלאו ביה חלונות, לאו אתר לצלאה ביה כדקא יאות. דהא בית כנסת לתתא לקבל בית כנסת דלעילא, בית כנסת דלעילא דאית ביה חלונות כמה דאמרן הכי נמי לתתא, לעילא כנסת הגדולה אית ביה תריסר חלונות עלאין, הכי נמי להאי בית כנסת תתאה וכלא קיימין דא לקבל דא. עכ"ל. ועי' במפרשים על הזוהר שהכוונה בחלונות וחרכים לסוגי מלאכים שמעבירים את התפילות. והנה לעניין הי"ב חלונות אין לו מקור מלבד הזוהר. ואם כן לא מצאנו שום פירוש לדבר בראשונים, ובאחרונים רבו הפירושים בזה. ובעיקר התעסקו באיזה כיוון יהיו החלונות, ואם צריך שיהיו י"ב דווקא או לא מגרע אם יש יותר מי"ב. דוע מה שכתב בשער הכוונות (דף נ ע"ד), וז"ל: אמר לי מורי,²⁵ שיש ברקיע י"ב חלונות

כנגד י"ב שבטים וכל שבט ושבט עולה תפלתו דרך שער אחד מיוחד לו, והוא סוד י"ב שערים הנזכרים בסוף יחזקאל. עכ"ל. ועי' שם בספר יחזקאל (מח) ששערי העיר יהיו מחולקים על שמות שבטי ישראל, שלוש לכל רוח העולם.

ועל פי זה הבינו רוב האחרונים, שהי"ב חלונות יהיו בארבעה כיוונים, ביניהם הבאר היטב סי' צ ס"ק ב, וז"ל: ואין צריך שיהיו כולם לצד מזרח, אלא צריך שיהיו פתוחות לכל צד שלוש, עי' ט"ז ס"ק ג'. עכ"ל. והתירו"ט כתב בדברי חמודות (ברכות פ"ה אות עו) וז"ל: אבל נראה ודאי שאלו אין צריך שיהיו כולם לקבל ירושלים, וגם לפי הטעם מבואר שלכל הצדדין יהיו פתוחים, אלא שאין לנו עסק בנסתרות. עכ"ל. וכן בכף החיים סי' צ אות כ, ובמחצית השקל, ועוד רבים. אבל לפי הפרי מגדים (א"א סי' צ ס"ק ד) לא צריך בארבע רוחות דווקא, רק שיהיה נגד מזרח גם כן (וזה פשוט לפי דעת רוב הראשונים), וכן באליה רבה, וז"ל: ונראה שאין צריך שיהיה כולם לקבל ירושלים. עכ"ל. ושיטה נוספת בשלחן הטהור (סי' קנא סעי' ד), וז"ל: ויהיו פתוחים בה י"ב חלונות, כל חלון לא יהיה פחות מארבע טפחים²⁶ ועושין ששה חלונות גדולים, שתיים בכל רוח: מזרח צפון דרום, מחופין בזכוכית ובאותן חלונות יהיו שתי חלונות מארבע טפחים בכל חלון פתוחות ממש בעת התפילה. עכ"ל. ולא ברור מנין לו ענין חלוקה זו.

והמובן בפשטות מרוב הספרים שעדיף י"ב חלונות דייקא. ורק השאלה אם כל פתח בקיר נחשב לחלון אחד, או כל כנף (שלחן הטהור), או כל חלק (א"א מבוטשטש, סי' צ), כפי שמצאנו בחלונות ישנים שהיו מחולקים להרבה זכוכיות. ועיין בשו"ת ישכיל עבדי²⁷ שכתב כי אין קפידא אם יש יותר חלונות. אולם, מה שמצוי היום בכמה בתי כנסת שמעצבים "סדרה" של שנים עשר חלונות מיוחדים למרות שיש בביה"כ עוד חלונות אחרים, לא מצאנו לדבר זה שום מקור.

ובדורות שעברו לא היה מצוי שהקפידו על עניין זה, לא באשכנז ולא בארצות אחרות, וגם במקומות שהיה ליהודים אפשרות לבנות בתי כנסת כרצונם בלא הגבלות מצד השלטונות. זאת ועוד, שלא מצאנו בספרים של רבני אשכנז בהלכה ובמנהג, התייחסות לעניין זה. ועי' בלבוש (סי' צ) שכתב: יש אומרים שיעשו בבית הכנסת י"ב חלונות לסוד סתום וחתום ל"ב צינורות ההוי"ה. עכ"ל. ואולי הבית הכנסת היחיד באשכנז שנבנה עם י"ב חלונות דווקא,²⁸ הוא בית הכנסת של וערליץ (Wörlitz) שנבנה בצורה עגולה ועם 12 חלונות על תבנית היכל פולחן אלילי,²⁹ ואין "ויבן היכלות" (הושע ת, יד)³⁰ גדול מזה.³¹ וגם בביהכ"נ באיכנהרויזען יש י"ב

26 כשיעור פתח אחד- עי' בבי"ב (סי' צ) שיכנס לבהכ"נ שיעור ב' פתחים, שהם ח' טפחים.

27 ח"ד, בדעה והשכל סי' א.

28 היו בתי כנסת שבהם היה יותר מ"ב חלונות, אבל שיהיו שנים עשר בדווקא, בכיוון מסוים או צורה מיוחדת וכדו', לא ידוע לי.

29 "מקדש" אלילה רומאית הממונה כביכול על המים.

30 כלשון הנודע ביהודה (מהדו' תנינא או"ח סי' יח) וז"ל: אכן אם יעשו כזאת מפני שראו בהיכלי השרים או בבתי אחרים כזאת ורוצים להרמות להם... אני קורא על זה וישכח ישראל עשהו ויבן היכלות. עכ"ל.

31 ויש ללמד זכות על ק"ק וערליץ שהבניין נבנה בגן השעשועים של המושל המקומי ללא מטרה מסוימת, ואחרי שעלה בדעתו להרשות ליהודים לגור בעירו בשביל תועלת זו או אחרת, נתן להם את המבנה הזה לשימושם.

חלונות (לכיוון מזרח, דרום וצפון), אבל זה רק אחרי שיפוץ שנעשה לפני כמה שנים – ולא ידוע לי על פי איזה תוכניות שיחזרו בנין זה – ובתמונות ישנות של בית כנסת זה רואים חלוקה אחרת של י"א חלונות. ובכלל לא מצאנו בתי כנסת עם י"ב חלונות לארבע רוחות דווקא, שהרי ברוב המקומות מיקום המבנה או התוכנית הכללית לא איפשרו זאת. ויתכן שהביהכ"נ היחיד שנבנה כך מוזכר בכף החיים סי' צ אות כ וז"ל: וכן כתב העטרת זקנים אות ג' שזקני הגאון היה לו בית הכנסת בק"ק ווינא ובנה בה י"ב חלונות ג' מכל צד. עכ"ל.

ז. ביהכ"נ צריך אור גדול

עוד דין מצאנו בעניין חלונות ביהכ"נ. ומקורו באגודה³² וז"ל: מפירוש ר"י הבאתי ראייה על אחד שבנה נגד בית הכנסת ורצה להרחיק רק ארבע אמות. ואמרתי דבית הכנסת צריך אורה גדולה כמו איספלידא דהכא,³³ עכ"ל. אמנם לא כתב האגודה איזה שיעור של אור צריך, רק שלא מספיק ריחוק של ארבע אמות. וכן נפסק דין זה בשו"ע (או"ח סי' קנ סעי' ד): הבונה כנגד חלון בית הכנסת אין מספיק לו בהרחקת ד' אמות לפי שהוא צריך לאור גדול. ע"כ. ובנודע ביהודה מה"ת או"ח סי' ט"ז הביא, שאין צריך להוסיף על הרחקה יותר מח' אמות, וכיריעו בזה חכמי העיר לפי ראות עיניהם, וכן פסק במשנ"ב (ס"ק ט).

ואכן מצאנו בהרבה מקומות שלא הקפידו על דין זה מפני הדוחק, כגון במיכלשטט שרק בכיוון דרום בית הכנסת המרחק בינו לבתים הוא יותר מח' אמות.

בית הכנסת במיכלשטט

32 בבא בתרא פ"א אות י"ב.

33 ע"י בבא בתרא ז ע"א.

* * *

בשולי המאמר, עוד יש להעיר בענין זה של אור בבית הכנסת, וה'מזרח פענסטער' שנוכר לעיל. ידוע המעשה של הלל הזקן המובא בגמרא³⁴: "אמרו עליו על הלל הזקן שבכל יום ויום היה עושה ומשתכר בטרפעים, חציו היה נותן לשומר בית המדרש, וחציו לפרנסתו ולפרנסת אנשי ביתו. פעם אחת לא מצא להשתכר, ולא הניחו שומר בית המדרש להכנס. עלה ונתלה וישב על פי ארובה כדי שישמע דברי אלהים חיים מפי שמעיה ואבטליון. אמרו, אותו היום ערב שבת היה ותקופת טבת היתה וירד עליו שלג מן השמים. כשעלה עמוד השחר אמר לו שמעיה לאבטליון, אבטליון אחי, בכל יום הבית מאיר, והיום אפל, שמא יום המעונן הוא, הציצו עיניהן וראו דמות אדם בארובה".

ובספר מהרי"ל, סדר תפילות חג הסוכות, הובא "מעשה במגנצא בהושענא רבא השכימו הצבור ובראשם מהר"י סג"ל והיו סבורין שעמוד השחר עלה ושגגו שעדיין היתה הלבנה זורחת בתקפה. והיו מעטפין טלית והניחו תפילין וסיימו את פסוקי דזמרה, ואחר כך החשיך והמתינו כמעט שעה עד שעלה עמוד השחר. וערב ראש חודש מרחשון אחר כך צוה וגזר מהר"י סג"ל לכל הקהל שיתענו על שאמרו פסוקי דזמרה והניחו טלית ותפילין בלילה, ואמרו ג' סליחות וקרו ויחל כדין כל תענית צבור". ולפי זה אפשר ויש תועלת ב"מזרח פענסטער" גם כדי שידעו משכימי קום מתי האיר המזרח לתפילת השחר.